

МІСЦЕ Й ОСОБЛИВОСТІ ПОДАННЯ ГАЛУЗЕВОЇ ЛЕКСИКИ В «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ» С. ІВАНИЦЬКОГО ТА Ф. ШУМЛЯНСЬКОГО

У статті проаналізовано відібрану за ремарками українську галузеву лексику, що міститься в «Російсько-українському словнику» (1918 р.) С. Іваницького та Ф. Шумлянського. Досліджено її співвідношення та характерні особливості в зазначеному лексикографічному джерелі, з'ясовано місце цієї лексики в сучасній мові й науковій практиці.

Ключові слова: українська лексикографія, перекладна лексикографія, російсько-український словник, Сергій Іваницький, Федір Шумлянський, галузева лексика.

Сьогодні все більшої популярності в колах мовознавців і всіх, хто цікавиться історичним розвитком української мови, її лексико-семантичним багатством, набувають лексикографічні джерела післяреволюційних років, зокрема 1917–1933. І це не випадково, адже «українська літературна мова вперше за всю свою історію в умовах української державності 1917–1920 років стала мовою державною»¹. Упродовж 1917–1920 років, за словами В. Чапленка, вийшло 22 загальномовних перекладних (російсько-українських й українсько-російських) словники². Авторів багатьох із них радянська влада звинуватила в буржуазному націоналізмі, шкідництві, а їхні наукові доробки було знищено або заборонено. В останні роки частину цих праць перевидано задля привернення уваги суспільства до лексикографічної спадщини минулого, до часів, коли ще не відбувалося активного втручання в структуру української мови і її штучного зближення з російською. Мова йде насамперед про перекладні російсько-українські лексикографічні джерела.

Незважаючи на різноманіття словників згаданого періоду, українські мовознавці стверджують, що здебільшого вони не відзначалися високою якістю. Є. Грицак, описуючи 1918 рік як час розквіту видавничого руху, водночас наголошує, що хоча й видано безліч усяких словників (українсько-російських і російсько-українських), з яких 80 % було саме сміття, але «іза недостачі ліпших вони розходилися швидко і автори їх добре собі заробляли»³. Тільки згодом, за словами вченого, «видано доволі добрий словник рос.-український Дубровського, а проф. Є. Тимченко не встиг видати свого гарного великого словника рос.-укр. з огляду на пізніші політичні події»⁴. М. А. Жовтобрюх, роблячи огляд перекладних лексикографічних праць 1918–1929 рр., зауважує, що перекладні

¹ Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XII ст. — 1933 р.). — Нью-Йорк, 1970. — С. 298.

² Там же. — С. 317.

³ Грицак Є. З історії книжкового руху на Великій Україні (1917–1922). — <http://www.chytomo.com/news/ye-hrytsak-z-istoriyi-knyzhkovoho-rukhu-na-velykiy-ukrayini-1917-1922>.

⁴ Там же.

російсько-українські й українсько-російські словники зазначених років не справили будь-якого позитивного впливу на подальший розвиток української лексикографії. Виняток становлять лише двотомний «Російсько-український словник» С. Іваницького і Ф. Шумлянського та «Словник української мови» Д. Яворницького⁵. Перший словник подає в переліку головних лексикографічних праць післяреволюційних років й Іван Огієнко⁶.

Однак варто зазначити, що не всі науковці вважали перекладний словник С. Іваницького та Ф. Шумлянського (до речі, як і відому тогочасну працю – «Словник московсько-український» В. Дубровського) авторитетним джерелом і вагомим здобутком вітчизняної лексикографії. Так, наприклад, Юрій Шевельов у своїх спогадах пише: «Моїм єдиним дорадником і порадником (під час перекладання з російської твору Едгара По «Знаменитость». – Л. Т.) був «Російсько-український словник» Іваницького й Шумлянського, джерело не найвищої якості»⁷.

Зважаючи на неоднозначні відгуки вчених різних поколінь, науковців-діаспорян, сучасників про словникарську діяльність 1917–1930-х років, важливим завданням є ґрунтовний аналіз і порівняння реєстрового складу основних популярних післяреволюційних словників. Зокрема, актуальним видається виявлення спільної й відмінної лексики, наявної у мові, запозичених (скалькованих) чи так званих кованих слів⁸, поширених і вузьковживаних одиниць, що потрапили з тих чи тих міркувань до реєстру тощо.

Щодо «Російсько-українського словника» С. Іваницького та Ф. Шумлянського, то після тривалого забуття він знову побачив світ 2006 р. Як зазначено в передмові, перевидання цієї лексикографічної праці в незалежній Україні відповідає потребі повернення всього цінного з репресованої мовознавчої спадщини першої половини ХХ ст. Уведення словника в практично-ужитковий і науковий обіг сприятиме поверненню українській мові повноти лексичного складу, а українській лексикографії — вилученої ланки, необхідної для вивчення словникарства відповідної доби⁹.

Особливу цінність для дослідження лексичного складу нашої мови має український реєстр словника. Усі слова й словосполучення цієї реєстрової частини (близько 69 тис. одиниць) отримано завдяки спеціально розробленій програмі, на основі якої створено цифрову версію словника С. Іваницького й Ф. Шумлянського з двома реєстрами (українським та російським)¹⁰.

⁵ Жовтобрюх М. А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941). — К., 1991. — С. 43.

⁶ Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нариса та приміт. М. С. Тимошик. — К., 1995. — С. 248.

⁷ Шевельов Ю. (Шерех Юрій). Я — мене — мені... (і довкруги). Спогади. — Х. ; Нью-Йорк, 2001. — С. 66.

⁸ «Ковані слова» — неологізми, що творилися діячами української культури кінця ХІХ — початку ХХ ст., виникали насамперед у перекладах українською мовою творів світової літератури, у публіцистичних і наукових працях. «Кованими» їх називали тому, що вони часто творилися за моделями, відсутніми в тодішній українській мові. Деякі з нових слів, що означали нові поняття і не порушували закономірностей словотворення української мови, увійшли до її словникового складу (Регушевський Є. С. «Ковані слова» // Українська мова : Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін. — 2-е вид. — К., 2004. — С. 258.

⁹ Масенко Л. Передмова // Російсько-український словник / Уклад. С. Іваницький, Ф. Шумлянський. — К., 2006. — С. 5.

¹⁰ Створений цифровий словник подібний до описаної раніше системи «Словник московсько-український (В. Дубровський)» з аналогічним інтерфейсом (див.: Томіленко Л. М., Рабулець О. Г. «Словник московсько-український» В. Дубровського: склад і структура // Мовознавство. — 2015. — № 4. — С. 89–96).

Добре відомо, що важливим і невід’ємним складником будь-якої великої загальномовної лексикографічної праці (зокрема й перекладних словників) є галузева лексика¹¹. Не становить тут винятку й аналізований словник, який уміщує близько 2 тис. 800 галузевих одиниць (української частини реєстру), а це приблизно 4 % від загальної кількості слів. Співвідношення спеціальної лексики, відбір якої виконано за допомогою ремарок (див. рис. 1), відтворено в табл. 1. На відміну від тлумачних словників, у яких характеристика галузевої належності слова може міститися в його тлумаченні, маркування спеціальної лексики в перекладних лексикографічних джерелах є чи не єдиним засобом її ідентифікації.

Таблиця 1

Галузева лексика в «Російсько-українському словнику» С. Іваницького, Ф. Шумлянського			
Галузева ремарка	Кількість слів (≈)	Галузева ремарка	Кількість слів (≈)
рос., росл. (рослина)	2000	гірн. + гір. (гірництво)	7
пт. (птаха)	224	мех. (механіка)	6
+ риба	100	мінер. (мінералогія)	5
анат. (анатомія)	72	буд. (будівництво)	3
+ гриб	68	кам. (камінь)	3
ком. (комаха)	62	друк., друкар. (друкарство)	2
мед. (медицина)	58 ¹²	+ жук	2
зоол. (зоологія)	31	мал. (малювання)	2
хем., хим. (хімія)	29	мисл. (мисливство)	2
з(ь)в. (звіроч)	28	теол. (теологія)	2
грам. + грамат. (граматика)	27	арт. + артил. (артилерія)	2
муз. (музика)	24	військ. (військовий термін)	1
матем. + мат. (математика)	16	воєн. (воєнний)	1
бот. (ботаніка)	13	геогр. (географія)	1
фіз. (фізика)	10	торг. (торгівля)	1
астр. (астрономія)	9	хир. (хірургія)	1

Зауважимо, що деякі галузеві одиниці автори подають з різними ремарками, що зазначено в поясненні скорочень до словника (друк., друкар. — в друкарстві; хем., хим. — в хімії тощо). Крім того, виявлено частину слів з ремарками, яких немає в списку, — у таблиці їх подано зі знаком «+».

¹¹ На думку Л. Г. Боярової, на сьогодні немає наукових розвідок, присвячених саме кодифікуванню термінологіки в загальномовних перекладних словниках. Однак в умовах постійних змін в інформаційному просторі, зростання загального науково-технічного рівня суспільства та «термінологізації» мови виразною є тенденція до збільшення кількості термінологічних одиниць у таких словниках, зокрема російсько-українських. Отже, ця сфера фіксування української термінології потребує спеціального дослідження. Матеріал лексикографічних праць цього типу, опублікованих у різні періоди розвитку української мови, дає змогу виявити основні тенденції в нормуванні української термінології (Боярова Л. Г. Українська термінологіка в академічних російсько-українських словниках (20-рр. XX ст. — початок XXI ст.) // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна : Сер. «Філологія». — 2013. — № 1048. Вип. 67. — С. 136–137).

¹² Цифри на рисунку і в таблиці відрізняються, оскільки на рисунку показано список медичних термінів, відібраних за ремаркою, наявною лише в російській частині реєстру, а в таблиці подано загальну кількість таких слів, що містяться в обох частинах словника.

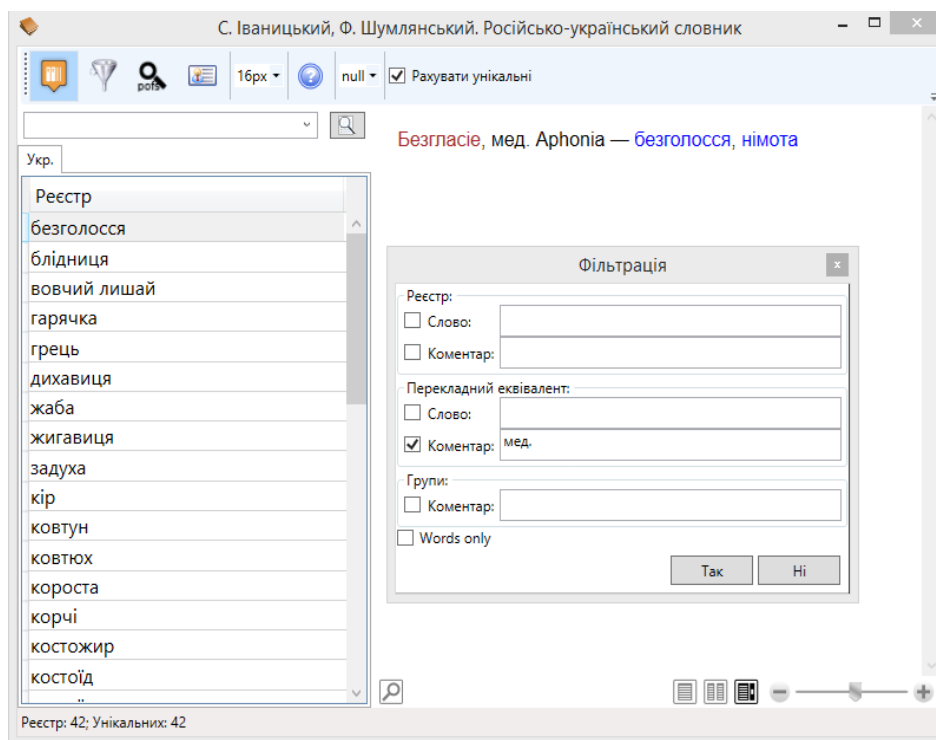

Рис. 1. Відбір лексики за допомогою ремарок

Отже, як бачимо з наведеної таблиці, найбільше в досліджуваному словнику міститься ботанічної номенклатури (а саме назв рослин), дещо менше зоологічних найменувань, зокрема назв птахів, риб і комах. Значно поступається згаданим галузям анатомія й медицина. Фахова лексика таких царин, як хімія, граматики, музика, математика, фізика нараховує від 10 до 30 одиниць. Інші галузі представлено поодинокими словами.

Таким чином, основу галузевої лексики словника становлять об'єкти ботаніки — найменування рослин. І це не дивно, адже вони «належать до найбільших і найдавніших пластів лексики української мови»¹³. Споконвіку рослини відіграють у житті людей важливу роль, тому велика кількість назв здавна поширена в народі. Одні з них добре відомі на всій українській мовній території, і на їх основі сформувалися загальноповживані й наукові ботанічні номени, інші ж — вузьколокальні, залишилися поза літературним ужитком і функціонують у говорах¹⁴.

Біля переважної частини найменувань рослин автори словника подають загальноприйнятту латинську назву. У багатьох статтях українського реєстру, крім відомих ботанічних відповідників, С. Іваницький і Ф. Шумлянський наводять низку народних, регіональних тощо назв певної рослини, іноді з ремаркою «гал.» (галицьке). Зазвичай усталену ботанічну наукову назву подано на першому місці, хоча й не завжди, що, можливо, пов'язано зі ще не до кінця сформованою номенклатурою, пор.: Бересбрекь, бересдрень, берескледь, рос. *Evonymus* — **бруслина**, бруслина, брусленина, проскуринна, вересклеп, вовче лико; Чистотѣль, рос. *Snellidonium majus* K. — **чистотіл**, чистик, глекопар, глечкопар, гладишник, ростопаш, сіре зілля, старовина, ластовине зілля, чистяк, чистець і Голичекь

¹³ Сабодош І. В. Народні назви рослин і ботанічна номенклатура. — <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine28-6.pdf>.

¹⁴ Там же.

2) рос. *Thlaspi arvense* L. вередник, волоски, **талабан**, чорне ребро, білиця (гал); Астра, рос. *Aster* — гайстра, гайстер, зи(і)мник, п'ятаківці, **айстра**.

Зауважимо, що наведені латинські назви вносять певну плутанину в біологічну номенклатуру (це стосується і ботанічних, і зоологічних номенів), оскільки досить часто в словнику латиницею записано вид рослини (тварини), натомість українською мовою подано її рід. Наприклад: Напр.: Свёкла, рос. *Beta vulgaris* — буряк, бурак (лат. *Beta* — буряк, лат. *Beta vulgaris* — буряк столовий); Ковыль, рос. *Stipa pennata* L. — кійло, ковила, шовкова трава, тирса (лат. *Stipa* — ковила, лат. *Stipa pennata* — ковила пірчаста); Заяць, з(ь)в. *Lepus timidus* — заєць, заїць, зайко – (білий) біляк (лат. *Lepus* — заєць, лат. *Lepus timidus* — заєць білий, заєць-біляк).

Трапляється в аналізованому джерелі й чимало найменувань рослин, що сьогодні сприймаються переважно як народні або регіональні, діалектні назви, а науковий ботанічний відповідник у частині випадків можна встановити тільки за допомогою латиниці: Болдріанъ, болдырьянь, рос. *Valeriana officinalis* — овер'ян, одхасник, чортове ребро, бісове ребро, стоян, дідьче ребро (валеріана лікарська); Костянець, рос. *Stellaria holostea* L. — зорочник, чистець лісовий, нехворощ (зірочник лісовий); Южа, рос. *Dactylis glomerata* L. — вівсюк, мітлиця, перійка (грязиця збірна).

Загалом основу ботанічної номенклатури в досліджуваному матеріалі становлять трав'янисті рослини, зокрема польові та лісові лікарські трави, що мають здебільшого низку різноманітних найменувань: *безсмертник, жовтушки, жовтяниця, жовта гарячка, головокрут, сварка, сварливець, цмін, жовтий цмін, котячі лапки; деревій, кривавник, серпоріз; золототисячник, сердушник, семисильник, ясенець; нагідки; череда, собачки, собачі реп'яхи, стрілки* тощо. Значно менше в словнику зафіксовано назв дерев, як і одиниць на їх позначення: *верба; вишня; в'яз, берест; граб, грабина; ялина* тощо.

З ремаркою «бот.» у словнику зафіксовано переважно терміни на позначення частин рослини. Лексиці цієї групи, крім деяких одиниць, не властива синонімія (*вусики; двочастковий; насінник; окрива* (обгортка); *обережжа, колоустя; розрода, спора; шишка, бірка, бурулька*). Тепер у розглянутих понять, що мали кілька найменувань, залишилася одна назва (*розрода, спора* — спора; *шишка, бірка, бурулька* — шишка). Слово *бурулька* і в сучасних лексикографічних працях, і в джерелах минулого століття має основне значення «льодинка», лексико-семантичного варіанта «шишка» не зафіксовано. Він є лише в четвертому томі «Словаря російсько-українського» М. Уманця й А. Спілки, звідки його, очевидно, і запозичили автори. Лексема *бірка* (лише з літерою *и*), крім словника М. Уманця й А. Спілки, зі значенням «соснова шишка» міститься в «Словарі української мови» Б. Грінченка.

Цікаво, що лексем *обережжа* й *колоустя* (як і російського відповідника *околоустіе*) не виявлено ні в словнику М. Уманця й А. Спілки, який ліг в основу праці С. Іваницького та Ф. Шумлянського, ні в головних загальномовних перекладних словниках першої третини ХХ ст., ні в сучасних лексикографічних працях. Знайдено ці слова в «Русско-малоросійському словарі» Є. Тимченка, хоча перше з них вжито з літерою *е* в кінці — *обережже*. За російською назвою виявлено цей термін у «Словнику ботанічної термінології» В. Вовчанецького та Я. Лепченка. Словникова стаття в російсько-українському реєстрі має такий вигляд:

Перистом(а), околоустье, окраина, перистомий—перистом(-ма):
 - п. **внутренний**—перистом середовий;
 п. **наружный**—перистом надвірний;
Перисто-надрезный, п.-надрезанный—пір-частозрізний.

Трохи по-іншому оформлено статтю в українській частині словника, де у квадратних дужках автори наводять і варіант *обережже*, зафіксований у словнику Є. Тимченка:

Перистом (-ма), [обережже (млч)]—перистом, перистома, перистомий, околоустье, окраина—л. Peristoma, Peristomium—н. Peristom, Mundbesatz;
 п. **надвірний**—перистом наружный— л. Exostomium — н. äusseres Peristom, Exostom;
 п. **середовий**—перистом внутренний—л. Endostomium— н. inneres Peristom, Endostom.

У сучасній ботанічній термінології закріпився запозичений термін *перистом*, що засвідчує академічний «Словник української біологічної термінології»¹⁵, інших відповідників не зафіксовано.

За спостереженнями І. Сабадоша, процес формування наукової ботанічної термінології (що підтверджує і проаналізований матеріал. — Л. Т.) відбувся на основі використання передовсім загальнонародних українських флоронімів, успадкованих від праслов'янської мови, новотворів української мови і меншою мірою запозичених від інших мов¹⁶.

Проміжне місце між рослинними й тваринними організмами посідають гриби, які часто зараховують до ботанічної номенклатури. У досліджуваному словнику зафіксовано близько сімдесяти назв грибів. На відміну від рослин, велика кількість грибів має лише одну назву. Більша частина найменувань закріпилася й у сучасній номенклатурі: Валуй, гриб *Agaricus foetens* — валуй; Волнуха, гриб *Agaricus torminosus* — вовнянка; Сыроїжка (гриб) — сироїжка; Сморок, гриб *Morchella esculenta* Pers — сморж. Якщо є синонімічні варіанти, то їх значно менше, ніж у назвах рослин (здебільшого 2 або 3), напр.: *боровик, білий гриб; синюха, синяк; губа, трут, трутник*.

Аналогічно до ботанічної номенклатури назви тварин (слова з ремарками «пт.», «ком.», «з(ь)в.», «зоол.», «риба») подано переважно з латинським відповідником. Цій категорії лексики також притаманна синонімія, хоча й менше, ніж найменуванням рослин (кількість варіантів також менша). Значна частина зоологічних номенів, крім назв птахів, риб, у словнику має лише один відповідник (Долгоножка, ком. *Tipula* — довгоніг; Метель, ком. *Ephemera horaria* — поденька; Стрекоза, ком. *Locusta verrucivora* — коник; Соболь, з(ь)в. *Mustela zibelina* — собіль (р. соболя); Выхухоль, з(ь)в. *Myogale (Sorex) moschata* — хохуля).

Більшість найменувань тварин, зафіксованих у словнику, сьогодні є загальноприйнятими номенклатурними назвами. Це, наприклад, одиниці на позначення комах (*бджола, блоха, блощиця, воша, кліщ, короїд, муха, оса, павук* та ін.); птахів (*голуб, горобець, дрізд, зозуля, лебідь, синиця, соловей, сорока, чайка* та

¹⁵ Див.: Словник української біологічної термінології / Уклад. Д. М. Гродзинський, Л. О. Симоненко та ін. — К., 2012. — С. 398.

¹⁶ *Сабадош І.* Історія української ботанічної лексики (XIX — поч. XX ст.). — Ужгород, 2014. — С. 9.

ін.); звірів (*заєць, їжак, шакал* та ін.); риб (*білуга, лящ, карась, короп, лин, лосось, оселедець* та ін.). Хоча трапляється в довіднику й чимало номенів, які мають тепер іншу назву або вживаються як розмовні, діалектні слова. Особливо це стосується найменувань птахів та риб: *баба птиця* — пелікан; *костур, костогриза, грубодзюб* — костогриз, дубоніс, костолуза; *камінничок* — кукша; *щудлак, щудлачок* — кулик-довгоніг або ходуличник; *струг, пестрюга, головиця* — форель; *камбула, одноока, однобочка* — камбала; *меньок, мнюх, ментюх* — минь; *перій* — харіус; *сірюга* — севрюга тощо.

Непослідовно (то з латиницею, то без неї) подано в словнику медичну лексику. Майже всі зафіксовані назви, крім кількох (напр.: Мочеиспускание (мед.) — сечепуск, сцяння, сцикавка; Регулы, frl. (мед.) — місячка, пола, часи), вживаються на позначення захворювань людського організму. На відміну від ботанічної й зоологічної, значна частина медичної лексики сьогодні має інші відповідники. Деякі одиниці або повністю вийшли з ужитку, або вживаються як розмовні, діалектні, просторічні чи навіть згрубілі форми (*гила, тила* — грижа; *грець* — інсульт; *костоїд, мертва кістка, костоїдниця, костожир* — карієс; *крупа* — круп; *слізотік* — слізотеча).

Латинські відповідники, як і в деяких випадках з біологічними номенами, допомагають з'ясувати сучасні найменування певних захворювань, напр.: Костоїда, мед. Caries — костоїд, мертва кістка, костоїдниця, костожир. З латиниці можна зробити висновок, що йдеться саме про руйнування зубів, оскільки подібні назви можуть уживатися й на позначення інших хвороб кісток¹⁷.

Як і в попередній галузі, в анатомії зафіксовано багато назв, що відрізняються від сучасних загальноприйнятих термінів, напр.: *горлянка, ковтка, пелька* — глотка; *дужка, перепело* — ключиця; *семеник, качка, скоботень, пипоть* — клітор; *клуб, кульша* — вертлю(у)жна западина; *сележінка, коса, селедянка* — селезінка; *стульні, матошний рукав* — піхва; *сечепровід* — сечовипускальний канал, сечівник; *сечетока* — сечовід, сечовивідник; *начиньовий* — судинний. Досліджені одиниці вживаються переважно на позначення частин тіла людського й тваринного організму.

Ремарку «анат.» ужито також біля першого значення слова — медичного терміна *занось*: Занось — 1) анат. Mola uterina s. carnea — вибрудок, матошний клубок. Із цією ж ремаркою, але лише один відповідник («вибрудок») зафіксовано в «Словнику московсько-українському» В. Дубровського. Читання під час вибору терміна на позначення цього медичного поняття спостерігається від ХХ ст. і дотепер. За спостереженням В. Юкала, у медичних словниках 20-х рр. ХХ ст. лат. *mola* перекладали як *замет (заміт)* і *занесок*¹⁸. У «Російсько-українському словнику» А. Кримського, С. Єфремова *маточний занос* (який, очевидно, мали на увазі, зважаючи на латинську назву, і С. Іваницький та Ф. Шумлянський) перекладено як *уразний заміт, занесок*. Щодо сучасних термінографічних праць, то одні медичні словники віддають перевагу тільки слову *занос (ворсинчастий*

¹⁷ Ураження зубів – caries (застаріла фахова назва *костоеда*), за спостереженням Л. Ю. Рідневої, зафіксовано в словниках із такими російськими й українськими найменуваннями: рос. *костоед, костоедица, костоедина, косторыв*; укр. *костогриза, костоїда*. Водночас дослідниця зазначає, що іменники *костоед, костоедица* мають дещо ширше значення — це будь-яке ураження кісткової тканини, включаючи панарицій, його вживають також на позначення туберкульозу кісток; таку саму назву має і черв'як, який за народним повір'ям з'являється при нагноюванні кістки (Див.: Ріднева Л. Ю. Народна медична лексика російської мови. — Умань, 2013. — С. 25).

¹⁸ Юкало В. Мовні поради. — http://intranet.tdmu.edu.te.ua/data/kafedra/theacher/sus_dusct-inf_jukalo/.../porady_6.htm.

(ворсистий) занос, м'ясний занос, міхуровий занос, матковий занос), інші — слову занесок (кров'яний занесок, пухирний занесок)¹⁹. Хоча, наприклад, С. Нечай до російського терміна занос подає низку українських відповідників: замет, завал; занос, занесок, занесення. Але словосполучення занос пухирний перекладає лише як міхуровий занесок, пухирний занесок²⁰.

Проаналізовані хімічні терміни (більшість з яких зафіксована й у сучасних словниках) уживаються в основному на позначення речовин, їхніх складників: витяжка, квас, кислота, кисень, наркотина (наркотик), осад, сода, хльор (хлор); дій, процесів (переважно віддієслівні іменники): важення, випар, випаровування тощо. Є також частина відіменникових і віддієслівних прикметників: плинний, розпливчастий (розпливчастий), хльоричний (хлористий), хльорний (хлорний).

Щодо граматичних понять (в аналізованому словнику — це терміни різних розділів мовознавства), то частина з них закріпилася в сучасній мові, інші (переважно синонімічні назви) вийшли з ужитку. Наприклад: голосний; злучник — сполучник; іменник рядовий — загальне ім'я; пень, основа — основа; приголосний, шелестівка — приголосний; приіменник — прийменник; прислівник, приглаголля — прислівник; можливий спосіб — умовний спосіб; невідмінність — невідмінюваність; приставка, суфікс — суфікс; точка, крапка — крапка тощо.

Проаналізована музична лексика об'єднує переважно іменники на позначення музичних інструментів (або їхніх частин) та прислівники, що позначають музичні темпи. Усі зафіксовані назви вживаються й сьогодні (арфа, голосник, кобилка, ручка, тарілки). Хоча, на відміну від сучасних лексикографічних праць, найменування музичних темпів подано не як іншомовні слова, а як пояснення (переклад) з італійської мови (у сучасних тлумачних словниках — значення). Наприклад: Адажіо, муз. — повагом, поволі; Анданте, муз. — повагом, помалу; Піано, піаніссимо (муз.) — тихо, дуже тихо.

Небагато міститься в досліджуваному матеріалі математичних і фізичних термінів. Переважну кількість одиниць математики (крім таких, наприклад, слів, як стикання — збіг; шестистін — шестибічник;) використовують дотепер. Це добре відомі всім шкільні поняття з алгебри та геометрії (парабола; складання, додавання; рівнокутність; теорема, твердження; тричлен; тупокутний; формула). Частина фізичних термінів, які представлені у словнику, має в сучасній мові інші відповідники (течія, ток, струмінь — струм; тяження, тяготіння — тяжіння), а деякі одиниці вживаються і сьогодні (питомий; полярність; теплотеча). Спостерігається також усунення внутрішньогалузевої синонімії (питома вага, питомий тягар — питома вага; фокусний, огнищевий — фокусний).

Решта галузей знань у словнику нараховує менше десяти термінів. Найбільше назв, що відрізняються від сучасних, містять астрономія й мінералогія. В астрономії це, наприклад, найменування знаків зодіаку (чепі(и)га — близнюки; бик — телець) та інші поняття (стояння сонця — сонцестояння; підбігуновий — (нав)колополюсний). Нові назви в сучасній науці отримала й частина гірських порід. У досліджуваному джерелі їх подано з ремарками «мінер.» і «кам.» (шафір — сафір; трипля — трепел; лупець, лупок — сланець).

Проведене дослідження відтворює загальну картину функціонування галузевої лексики, її співвідношення, характерні особливості в «Російсько-україн-

¹⁹ Там же.

²⁰ Див.: Нечай С. Російсько-український медичний словник з іншомовними назвами. — К., 2000. — С. 153.

ському словнику» С. Іваницького та Ф. Шумлянського. Чільне місце в аналізованій праці посідає біологічна номенклатура, багато назв якої закріпилося у складі сучасної загальнонавчальної та фахової мови. Решта галузей, значно менших за кількістю реєстрових слів, містить істотну частину найменувань, що сьогодні вийшли з активного вжитку. Для отримання об'єктивної картини розвитку словникового складу української мови в перспективі плануємо порівняти лексику (зокрема й галузеву), зафіксовану в праці С. Іваницького й Ф. Шумлянського, з реєстровими одиницями, що містяться в російсько-українських перекладних словниках цього ж періоду, а також у лексикографічних джерелах ХХІ ст.

L. M. TOMILENKO

PLACE AND PRESENTATION PECULIARITY OF BRANCH LEXIS IN «RUSSIAN-UKRAINIAN DICTIONARY» BY S. IVANYTSKYI AND F. SHUMLYANSKYI

The article analyzes Ukrainian branch lexis selected by remarks in the «Russian-Ukrainian dictionary» (1918) by S. Ivanytskyi and F. Shumlianskyi. Its correlation and characteristic peculiarities in the indicated lexicographical source is investigated. The place of this lexis in the modern language and scientific practice is found out.

Key words: Ukrainian lexicography, translation lexicography, Russian-Ukrainian dictionary, Sergiy Ivanytskyi, Fedir Shumlianskyi, branch lexis.